

ПРОМЯНА И ПОДМЯНА

снимка: Кристиан Янев

оформление: Мария Русева

ТРИ ТЕКСТА НА ПРОМЯНАТА. ВЪРХУ РАЗВИТИЕТО НА СЛОВАШКАТА ЛИТЕРАТУРА ЗА ДЕЦА И ЮНОШИ ПРЕЗ 50-ТЕ И 60-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК

Ирена Димова

Бургаски университет „Проф. д-р Асен Златаров“ (България)

THREE TEXTS EXEMPLIFYING CHANGE. ON THE DEVELOPMENT OF SLOVAK LITERATURE FOR CHILDREN AND ADOLESCENTS IN THE 1950S AND 1960S

Irena Dimova

University Prof. Dr. Assen Zlatarov – Burgas (Bulgaria)

*Researcher ID (Web of Science): AAD-5270-2020; Author ID (Scopus): 57217092463;
ORCID ID: 0000-0002-5750-1741*

E-mail: irdimova@yahoo.com

Abstract: This article examines the development of Slovak literature for children and adolescents in the 1950s and 1960s. The object of the analysis are three poetic texts – ‘A Play for Your Blue Eyes’, ‘Chocolate Tale’, and ‘Magic Under the Table’ – which mark the beginning of ‘the change’ in writing works for children. Besides offering an attempt at their reading, the article analyzes them through the context of the literary period which they belong to as well as through their authors’ being part of a group of artists with the same generational attitudes. Last but not least, we look at the dependence of the change in literature for children and adolescents on change in adult literature.

Keywords: Slovak literature, literature for children and adolescents, A Play for Your Blue Eyes, Chocolate Tale, Magic Under the Table

Резюме: Предложеният доклад разглежда развитието на словашката литература за деца и юноши в периода между 50-те и 60-те години на ХХ век. Обект на анализ са три поетически текста – „Игра за твоите сини очи“, „Шоколадова приказка“ и „Вълшебства под масата“, бележещи началото на промяната в писането на творби за деца. Освен опита им за прочит, докладът предлага вписването им както в контекста на литературния период, към който се отнасят, така и в този на принадлежността на авторите им към група творци с еднакви поколенчески нагласи. Не на последно място, поглед се обръща към зависимостта на промяната в литературата за деца и юноши от тази в литературата за възрастни.

Ключови думи: словашка литература, литература за деца и юноши, „Игра за твоите сини очи“, „Шоколадова приказка“, „Вълшебства под масата“

Словашката литература за деца и юноши – траектории на промяната

Въпреки че в предложения текст разглеждаме състоянието на словашката литература за деца и юноши през втората половина на миналия век, то за негова неизбежна отправна точка смятаме литературно-историческото състояние, характеризиращо предходния период. Една от причините за това връщане е необходимостта да се улови и компарира промяната. Периодът на 20-те и 30-те години на XX век в словашката литература за деца и юноши е свикнал да се означава като първи период в нейното развитие, или като класически период (Sliacky 1997: 1 – 7). Става въпрос за времето, в което все още надделява възпитателната функция на този вид литература, поради което на заден план остава естетическата ѝ стойност. Този период, продължаващ чак до 50–60-те години на миналия век, словашките изследователи определят като „утилитарно-дидактичен“ етап (Sliacky 1997: 1–7).

Средата на 50-те години в литературата за деца и юноши бележи началото на процеса на изтласкването ѝ от периферията към центъра (Stanislavová 1998: 8), както и на засилването на литературноисторическия интерес към нея. В този период се наблюдават и някои първи сигнали за приближаващата промяна в механизмите на създаването ѝ. Няколко са преките заявявания на тази промяна. За такова се смята например един реферат върху творчеството за деца и юноши, носещ названието „Литературата за деца и юноши – важно средство на социалистическото възпитание на новите поколения“ (Literatúra pre deti a mládež, dôležitý prostriedok socialistickej výchovy novúch rokení), изнесен през 1956 г. от писателя Йозеф Хорак. Словашката изследователка Зузана Станиславова го определя като инициращ текст, огласяващ настъпващите промени в творческите програми на авторите от периода (Stanislavová 2009: 23–24). Пряка манифестация на промяната, от друга страна, откриваме в един текст, публикуван на страниците на сп. „Млада творба“ – „Ще става дума за литературата за деца“ (Bude reč o literatúre pre deti) (Feldek 1958)¹, смятан за продукт на творческите сили на авторите, обединени в т.нар. Търнавска група, за която става въпрос по-нататък в текста ни.

„Златният век“

Ако горепосочените текстове манифестират формално задаваща се промяна в полето на литературата за деца и юноши, то въпросът е какво точно се случва през 50-те

¹ Превод на текста може да бъде открит в Dimova 2021: 101–111.

и 60-те години, за да стане възможна тя. Този период се смята за времето, в което за пръв път на детския възприемател се дава правото не само да бъде възпитаван и образован чрез творбата, но и да се забавлява и естетически да преживява написаното. В словашкото литературознание той остава известен като „златен век в словашката детска литература“ (Stanislavová 1998: 12) точно заради разширяването на правото на смях, с което детският читател е започнал да се сдобива през 30-те години, разрастващо се през 50-те и 60-те до право на игра, на забавление, на почти неограничена фантазия. В тази връзка Ян Копал, един от най-сериозните изследователи на словашката литература за деца и юноши, акцентира върху две характеристики, с които тя се сдобива през този период – универсалност и единичност (Korál 1997: 19). Универсалността той дефинира като нейната литературност, художественост в познаването, изразяването и претворяването на действителността, докато единичността ѝ корени в начина на изобразяване на тази действителност с акцент върху естетическата комуникация с детския възприемател. Тези характеристики ще се стремим да търсим и в текстовете – обект на доклада.

По междулинието на литературата за възрастни и литературата за деца и юноши

А изобщо не знаем как се случи, че се поддадохме на магнетизма на тази литература. Тя е всъщност само на ръка разстояние, стига човек да се протегне над оградата на нашата програма. Дори и стихотворенията, които не пишем за деца, произлизат от детството.

Из „Ще става дума за литературата за деца“²

Тук ще си позволим да се обърнем към онова теоретично отбелязване и заявяване на промяната, засвидетелствано от вече упоменатия манифестен текст „Ще става дума за литературата за деца“. Той се оказва и програмен за една новозаявяваща се в словашката литература поетическа група – тази на Търнавската група с представители Любомир Фелдек, Ян Стахо, Ян Ондруш и Йозеф Михалкович. Всъщност поводът и причината за нейното основаване по някакъв начин обвързват промяната в литературата за възрастни с тази за деца и юноши. Едно обвързване, което ни интересува най-малкото, понеже е коментирано от самите автори в техни есеистични текстове. Те пишат и радаят за това,

² Фелдек по Dimova 2021: 110–111.

ТРИ ТЕКСТА НА ПРОМЯНАТА...

че литературата за деца трябва да се доближи до тази за възрастни. Още в манифестния текст се твърди, че интересът им към тази литература е бил събуден, защото „литературата, произлизаща от детството, е само на крачка от литературата, писана за деца“ (Фелдек по Dimova 2021: 110).

Тъй като обект на разглеждането ни, освен творби на представители на Търнавската група, ще бъде и текст на техния съратник Мирослав Валек, ще си позволим да вникнем в обстоятелствата, които свързват авторите. Те са обвързани с появата на литературната сцена на поетическата група през 1958 година. Само по себе си това творческо формиране може да се отчете като продукт на една заявена, отворила се нужда – по думите на нейния представител, Любомир Фелдек, през 1956 г., когато комунистическата партия в Чехословакия дава изненадващото изявление, че няма нищо против това „творците с общи възгледи да сформират групи“ (Feldek 2007: 10). Проблематизирането на правото на публикуване, чийто дефицит се отчита сред младите, води до взетото в словашкия град Будмерице решение за осигуряване на издаването на месечник на младите автори. В такава платформа се превръща списанието „Млада творба“. Неин редактор става Мирослав Валек, като точно той дава идеята за сформирането на Търнавската група. От тази творческа дружба произтичат както общите им нагласи към литературата за деца и юноши, така и вижданията им изобщо върху литературата.

За „поетиката на делника“ и „поколението на детския аспект“

Двама от предстоящите да бъдат разгледани трима автори – Любомир Фелдек и Мирослав Валек, се смятат за основни представители на т.нар. от литературната критика „поколение на детския аспект“ – точно заради промяната, която тяхното творчество прокарва в литературата за деца и юноши. Те обаче са свързани и от една друга тема в литературата, в тази и за възрастни – за всекидневното, за конкретиката му. И Фелдек, и Валек препращат към тази призма на творческото изобразяване в своите текстове.

Валек определя новата поезия като „появяваща се на улицата, като говореща с езика на улицата, идваща от кафенетата, от автобусите, от съвременния живот и говореща с неговия език, като имаща учудени и малко детски, но виждащи очи“ (Válek 2005)³. Така той я описва в статията си „Пътищата на новата поезия“. И по същия път – от близкото, конкретното, от улицата и живота – изхождат и Фелдек, и Стахо,

³ Преводите от словашки език, там, където не е изрично упоменато, са мои – И. Д.

наследявайки нагласите, забелязващи се в чешката литература от този период при групи като тази на Кветен⁴.

Ако конкретиката в творческите им виждания се отнася до литературата изобщо, основно до тази за възрастни, то за литературата за деца и юноши те смятат, че е дошло времето тя да започне да се възприема като равноценна на онази за възрастни. В свое интервю Фелдек (Jurík, Feldek 1975: 90) дори заявява, че времето ще покаже дали е успял да напише такава литература за деца, която да оправдае естетическите критерии, които се отправят към литературата за възрастни. Тези негови думи и желание намират своето отражение още през 1957 г. в обявения от въпросното сп. „Млада творба“ конкурс за детска творба. И точно това събитие, което предхожда с няколко месеца заявяването на Търнавската група по страниците на същия седмичник, обединява въпросите за детската литература, както и имената на Валек, на Фелдек и на другия бъдещ представител на поетическото обединение – Ян Стахо. Тези трима автори решават да се включат в обявения конкурс и освен че стиховете им печелят първите места, те заедно бележат промяната в литературата за деца и юноши в края на 50-те и началото на 60-те години. Това, което ни интересува, е как и защо техните три текста бележат тази промяна и как това е обвързано с вижданията им изобщо върху литературата.

Трите текста

Трите текста носят имената „Игра за твоите сини очи“⁵ (Hra pre tvoje modré oči), „Шоколадова приказка“ (Čokoládová rozprávka) и „Вълшебства под масата“⁶ (Kúzla pod stolom).

Автор на първото произведение е Любомир Фелдек, който е смятан и за програматорец на Търнавската група. Засвидетелствана е творческата история на стихотворението, която поетът споделя в свое есе, част от книгата му „Homo scribens“, и която говори за импулсивността, стояща в основата на написването му. Според думите на автора, творбата е създадена в рамките на два часа, при което той е изходил от една основна метафора – тази за „цирк на зеленчуците“, а употребата на прозаически части той обяснява с липсата на време, за да изрази всичко в стихове (Feldek 1982: 48).

⁴ В монографията си върху Търнавската група Любомир Фелдек пише, че появяването им на литературната сцена е обвързано с чешката група Кветен, от която те вземат идеята за всекидневното и неговата конкретика (Feldek 2007: 10).

⁵ Преводът, използван тук, е на Димитър Стефанов (Feldek 2004), като разлика се забелязва само при заглавието, преведено от нас дословно като „Игра за твоите сини очи“, вместо „Цирк за твоите сини очи“.

⁶ Преводът на текста, който използваме, е на Димитър Стефанов (Válek 2016).

ТРИ ТЕКСТА НА ПРОМЯНАТА...

Илюстратор на „Игра за твоите сини очи“ е един от най-изявените словашки художници от втората половина на миналия век Мирослав Ципар. Изобщо авторите от периода, подобно на сюрреалистите, към които често програмно отправят, акцентират върху външното оформление на произведенията си. Това се вижда и в „Игра за твоите сини очи“, в което визуалното, заложено чрез словото, намира силна реализация през илюстрациите на Мирослав Ципар. В творбата на Любомир Фелдек се проявяват онези характеристики на литературата за деца и юноши, които ще се сметнат по-късно от литературната критика за основни в промяната, случваща се в този вид литература през 50-те и 60-те години. В стиховете си авторът се осланя главно на играта с асоциацията, позната ни от поетизма и от Витезслав Незвал⁷, също на сетивното възприемане на детето и на аудитивното такова. Всъщност той споделя, че самата идея за творбата е обвързана с едно хрумнало му междуметие – началното „ху“ (Feldek 1982: 48). В текста то изглежда по следния начин:

Hú Dnes v noci
v čiernom vreci
ukradne ťa kmín [...]
(Feldek 1961: 18)⁸

В „Игра за твоите сини очи“ Фелдек се ползва от преживяването и създаването, като и двата процеса са централни за стихотворението. Детето и като лирически герой, и като читател е поканено да създава самата творба.⁹ Поканата е отправена към фантазията му и нейните възможности, от които се очаква да визуализират словесно изразеното. Текстът на стихотворението си създава „читател-модел“ (Еко 1997: 58), призован да „до-създаде“ света на творбата. „Игра за твоите сини очи“ е не на последно място продукт на стремежа на Фелдек да „търси формите и цветовете на едно нещо във формите и цветовете на друго нещо“ (Vokníková 2012: 60), да асоциира и да фантазира.

„Шоколадова приказка“, на пръв поглед различаваща се от творбата на Фелдек, всъщност споделя с нея много общи характеристики в начина на създаването на художествения свят. В произведението си, в чието издаване Албин Бруновски дебютира

⁷ Вилиам Турчани дори предлага да бъдат наречени „неопоетисти“ поради „голямата степен в която се позовават на Незвал“ (Turčány 1975: 492).

⁸ Привеждаме цитат от словашкия оригинал на текста, понеже в превода му на български визираното междуметие се различава – „Уф! Торбата/ е в ръката/ на крадльо, зер [...]“ (Feldek 2004: 9).

⁹ Текстът на „Игра за твоите сини очи“ разглеждаме подробно в Dimova 2021.

като илюстратор, Ян Стахо, подобно на творческия си съратник Любомир Фелдек, изхожда от идеята на навлизането на детето лирически герой в собствена реалност, измислена такава. В случая на „Шоколадова приказка“ момчето Янко седи в стаята си и си въобразява какво би купил на майка си за имения ѝ ден. Колебанията му са изобразени като толкова дълги, че „звездите изчезват, нощта минава.“ (Stacho 2006: 48). Освен че на задачата на детето да избере подарък на майка си е придадена подчертана сериозност, самата му фигура е доближена до тази на възрастния чрез началните два стиха „Янко седи в стаята сам/ размишлява и си чеше брадата [...]“ (Stacho 2006: 47). Търсейки с очи през прозореца цветята навън, Янковият свят се смесва с имагинерни образи, при които растенията, до които тъкмо си е мислел, че ще се досегне, се превръщат във фонтан. По този начин съзнанието на детето, призовано да търси подарък за майка си, се рее из възможните светове, в които цветята се припознават в други форми и цветове – онзи стремеж, който е основен и за Фелдек.

Същата покана за до-създаване на свят виждаме и при „**Вълшебства под масата**“, като илюстратор тук отново е Албин Бруновски, известен с изключителната детайлност при скицирането си. С тази си творба Мирослав Валек предлага едно интелектуализиране, базирано на нонсенса, свързано отново със самия процес на създаване на детската игра. Детето се потапя в света на въображението си. Творбата залага на сюжетната схема на приказката. Лирическият говорител, сам назоваващ се „мъничката дъщеря“, създава свят в света на дома си, поместен в мелничката за орехи, която майка ѝ се опитва да открие:

Тази мелничка за орехи
е във стаята под масата.
Нито стряха има, ни прозорци,
само две врати са ѝ украсата.
Що за мелничка за орехи?
Златен замък тя е.
Аз и Дунчо, имаме си я нагласата,
тука двамата живеем, или
тук по-точно сме се настанили.
(Válek 2016: 7)

ТРИ ТЕКСТА НА ПРОМЯНАТА...

Както в „Игра за твоите сини очи“, и тук играта, сюжетно-ролевата игра, върху която се базира композицията на стихотворението, има функцията на „познавателен феномен“ (Sliacky 2001: 13) и предполага комуникативния характер на творбата, който и в двата случая представлява интеракция между детето и възрастния. И при двете произведения възможността лирическият Аз да използва фантазията си, за да създаде свой собствен свят, е своеобразна покана за опознаването на света, за изучаването му, респ. описанието му. Както в „Игра за твоите сини очи“, и във „Вълшебства под масата“ детето-участник сътворява дискурса, вълшебния такъв. Това, което се случва, е продукт на неговата фантазия и е ясно зададен като такъв. Във „Вълшебства под масата“ в началото се започва с апелативност и се завършва с такава – бащата се обръща към дъщеря си, която се казва Катка. След това имаме намеса на всевиждащия говорител и чак тогава заговаря момичето, което предава света на фантазиите си, случващ се под масата, като това отново е прекъснато в края от репликата на баща ѝ, викащ я да отиде да обядва, а същинският край е отново авторовият глас. Това е рамката на измисления свят, на художествеността на лирическият герой, вмъкната в художествеността на самата творба.

И „Вълшебства под масата“, и „Игра за твоите сини очи“, и „Шоколадова приказка“ акцентират върху партньорството между възрастния и детето. В първите два текста детето е в ситуация на своеобразен спор със света на възрастните и неговите конвенции, имаме напрежение между детската нужда от игра и разбирането на възрастния за потребността от нея. За трите творби определяща е корелацията реално – нереално. Тя е ясно поставена, защото в началото им по принцип имаме една реалност, отличена като такава и обвързана със света на възрастните, като създаващият се, измислен свят, нереалният е продукт на детския субект и представен по такъв начин, че читателят да разбере категорично, че това е един противопоставящ се, различен свят, в който той също може да има основна роля. Ролята на детския читател сякаш се променя чрез промяната на участието в създаването на творбата на самия лирически детски герой. Трите творби имат редица общи характеристики, като свободен стих, асоциативност, интелектуална игра, езикова игра, противопоставяне на логично с нелогично, nonsens, на моменти дори абсурдност. Те са продукт на споделеното убеждение на авторите им, че „стихотворението трябва да бъде умно композирано, иначе светът му ще се разпадне“ (Vokníková 2012: 61). В крайна сметка първо място в конкурса печели Стаховата

„Шоколадова приказка“, а „Игра за твоите сини очи“ и „Вълшебства под масата“ си поделят третото място.

Библиография

- Bokníková 2012*: Bokníková, A. Novomeského poézia v „príbehu“ tvarov. In: Zo slovenskej poézie šesťdesiatych rokov 20. storočia II. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2012, 53–72.
- Dimova 2021*: Dimova, I. Manifestat i hudozhestveniyat tekst. Varhu primer ot slovashkata literatura. – Filologicheski forum. Humanitarno spisanie za mladi izsledovateli – Rodini i chuzhbini, Fakultet po slavyanski filologii, 2021, br. 2(14), 101–111. [*Димова 2021*: Димова, И. Манифестът и художественият текст. Върху пример от словашката литература. – Филологически форум. Хуманитарно списание за млади изследователи – Родини и чужбини, Факултет по славянски филологии, 2021, бр. 2 (14), 101–111.]
- Eko 1997*: Eko, U. Svrahinterpretirane na teksta. – V: Interpretatsiya i svrahinterpretatsiya: Umberto Eko v diskusiya s Richard Rorti, Dzhonatan Kalar, Kristin Bruk-Rouz, Sofiya: Nauka i izkustvo, 1997, 43–61. [*Еко 1997*: Еко, У. Сврџхинтерпретиране на текста. – В: Интерпретация и сврџхинтерпретация: Умберто Еко в дискусия с Ричард Рорти, Джонатан Калър, Кристин Брук-Роуз, София: Наука и изкуство, 1997, 43–61.]
- Feldek 1958*: Feldek, L. Bude reč o literatúre pre deti. – Mladá tvorba, 1958, č. 10, s. 10.
- Feldek 1961*: Feldek, L. Jediný slaný domov. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1961.
- Feldek 1982*: Feldek, L. Homo scribens. Bratislava: Smena, 1982.
- Feldek 2004*: Feldek, L. Slanchogledite otlitat na yug. Stihotvoreniya. prev. Dimitar Stefanov. Sofiya: Matom, 2004. [*Фелдек 2004*: Фелдек, Л. Слънчогледите отлитат на юг. Стихотворения. прев. Димитър Стефанов. София: Матом, 2004.]
- Feldek 2007*: Feldek, L. Prekliata Trnavská skupina. Bratislava: Columbus, 2007.
- Jurík, Feldek 1975*: Jurík, L., Feldek, L. Ľubomír Feldek (1936). Žonglér modernej poézie (ale aj prekladu). In: Rozhovory, Bratislava: Smena, 1975, 90.
- Kopál 1997*: Kopál, J. Próza a poézia pre deti a mládež. Nitra: Enigma, 1997.
- Sliacky 1997*: Sliacky, O. Kontúry periodizačného procesu slovenskej literatúry pre deti a mládež. – Bibiana, 1997, roč. V, č. 2, 1–7.

ТРИ ТЕКСТА НА ПРОМЯНАТА...

Sliacky 2001: Sliacky, O. Jediná a jedinečná. Rozhovor s Klárou Jarunkovou (1997). – Bibiana, 2001, 8, č. 4, 13.

Stacho 2006: Stacho, J. Čokoládová rozprávka. – Bibiana, 2006, roč. XIII, č. 1, 47–48.

Stanislavová, Sliacky 1998: Stanislavová, Z., Sliacky, O. Kontúry slovenskej literatúry pre deti a mládež v rokoch 1945 – 1997. Prešov: Náuka, 1998.

Stanislavová 2009: Stanislavová, Z. Kým súťažila moderna. Slovenská literatúra pre deti a mládež na prelome 50. a 60. rokov 20. storočia. – Bibiana, 2009, roč. XVI, č. 3, 21–30.

Turčány 1975: Turčány, V. Nástup mladej básnickej generácie na konci päťdesiatych a na začiatku šesťdesiatych rokov. — Slovenská literatúra, 1975, roč. 22, č. 6, 489–515.

Válek 2005: Válek, M. Básnické dielo. Bratislava: Kalligram, 2005.

Válek 2016: Válek, M. Kam Tramtariya. Sofiya: Hayni, 2016. [*Валек 2016*: Валек, М. Към Трамтария. София: Хайни, 2016.]